

شناخت کلیدواژه‌های سیاسی بیانیه گام دوم و تطبیق آن با واژگان معادل قرآنی و حدیثی

عباس محمودی

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب که از سوی مقام معظم رهبری (حفظه‌الله) صادر شد، یکی از اسناد بالادستی نظام اسلامی است. این سند از یک سو، تاریخ گذشته ایران را ترسیم و از جهتی، موقعیت کنونی انقلاب اسلامی را تبیین می‌نماید و از سوی دیگر، اهداف و چشم‌انداز حکومت اسلامی و راه‌کارهای اساسی دست‌یابی به آن را بیان می‌کند. یکی از محورهای مهم این بیانیه، «سیاست» است که اگر الگوی آن بر اساس معیارهای اسلامی تدوین گردد، موجب پیشرفت نظام و جامعه خواهد شد. برای ترسیم الگوی سیاست بر پایه معیارهای دینی، استخراج کلیدواژه‌های مرتبط از قرآن و حدیث ضروری است. از آنجا که بیانیه گام دوم بر اساس مبانی اسلامی تهیه شده، ابتدا با مطالعه چندین باره آن، واژه‌های سیاسی کلیدی شناسایی شد، سپس واژگان معادل قرآنی - حدیثی و همچنین ابواب روایی مرتبط با هر کلیدواژه، معرفی گردید. این مقاله ضمن ارائه کلیدواژه‌های سیاسی بیانیه و تطبیق آن بر قرآن و حدیث، به شبهه جدایی دین از سیاست نیز پاسخ می‌دهد زیرا حجم گسترده سرفصل‌ها و موضوعات سیاسی موجود در آموزه‌های دینی را به خوبی نمایان می‌سازد. از این قلم، مقالات دیگری نیز در موضوع کلیدواژه‌های بیانیه گام دوم منتشر شده است.^۱

واژگان کلیدی

چهل سالگی انقلاب اسلامی، بیانیه گام دوم، تطبیق واژگان سیاسی، مقام معظم رهبری، اسناد بالادستی، معارف قرآن و حدیث

۱. مقاله «شناخت کلیدواژه‌های امنیتی بیانیه گام دوم و تطبیق آن با واژگان معادل قرآنی و حدیثی» در شماره ۷ و «شناخت کلیدواژه‌های اقتصادی بیانیه گام دوم و تطبیق آن با واژگان معادل قرآنی و حدیثی» در شماره ۹ همین مجله منتشر شده است.

درآمد

بیانیه گام دوم انقلاب، مسیر رسیدن به تمدن نوین اسلامی را نشان می‌دهد. نخستین اقدام برای تبدیل یک قضیه به رفتار، شناخت دقیق و جامع آن است. از آنجایی که مبنای تدوین بیانیه، آموزه‌های دینی است، استخراج کلیدواژه‌های آن از قرآن و حدیث ضرورت دارد. این پژوهش سعی می‌کند پس از استخراج کلیدواژه‌های سیاسی موجود در بیانیه گام دوم، به معرفی و تطبیق آنها در قرآن و حدیث پرداخته، سپس به عنوان نمونه، برخی ابواب و روایات مرتبط با هر واژه را ارائه نماید.

معرفی کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی بیانیه گام دوم، کار پژوهشگران این عرصه را آسان نموده و در زمانی کوتاه‌تر آنان را به نتایج مطالعاتی و تحقیقاتی می‌رساند. همچنین از این مقاله می‌توان در تدوین فهرست موضوعی و یا معجم لفظی «سیاست در اسلام» استفاده کرد. تاکنون دو مقاله دیگر از این قلم با هدف شناخت کلیدواژه‌های امنیتی و اقتصادی بیانیه گام دوم به چاپ رسیده است. شیوه پژوهش در این مقاله کتابخانه‌ای بوده و نرم‌افزارهای جامع‌الاحادیث، جامع‌التفاسیر و مکتبه اهل‌البیت^{علیهم‌السلام} ابزار اصلی آن بوده است.

ذکر این نکته لازم است که کلیدواژه‌های مترادف، ذیل یک عنوان آمده و بر اساس حروف الفبا تنظیم شده است. همچنین سعی شده تا از هر ماده لغوی، کلیدواژه‌های پرکاربرد ذکر شود؛ ولی به هر حال، برای جستجوهای نرم‌افزاری، مشتقات دیگر آن ماده نیز نیازمند بازسازی است.

۱. ارتش - نیروی نظامی

وجود نیروهای مسلح در همه نظام‌های سیاسی، ضرورت دارد. اندیشمندان روابط بین‌الملل معتقدند که آمادگی نظامی هر نظام، از عناصر کلیدی «قدرت ملی» آن کشور است. از این رو، حکومت‌ها وجود نیروهای مسلح را پیش‌نیازی برای بقای خود می‌دانند. نظام اسلامی نیز دشمنان داخلی و خارجی متعددی دارد و نیاز آن به نیروهای مسلح قوی و توانمند بیش از دیگران است. امیر مؤمنان^{علیه‌السلام}، لشکریان را «مایه عزت دین» و «حصار زمامداران»^۱ شمرده‌اند. در ادامه واژگان و ابواب مرتبط با نیروی نظامی در منابع دینی معرفی می‌شود:

۲. غرر الحکم، ص ۱۰۸، ح ۱۹۷۴.

الجيش	الجيش	الجيش	الجيش
المعسكر	العساكر	العسكر	المعسكر
الجحفل	المجانيق	السيف	الدرع
الفرس	القوس	الخيال	اللامة
المعفر	السلاح	العنزة	الاسلحة
آدوات الحرب	الخميس	القوة	السرية
السرائا	الشرطة	الطلائع	

كليدواژه‌های قرآنی - حدیثی

الكافي: بابُ وصية رسول الله ﷺ و أمير المؤمنين عليه السلام في السرايا ^٣	ابواب حدیثی مرتبط
من لا يحضره الفقيه: باب الخيل و ارتباطها و أول من ركبها ^٤	
تصنيف غرر الحكم: الفصل الرابع: في الجند ^٥	
بحار الانوار: باب الاسلحة و آدوات الحرب ^٦	
وسائل الشيعة: باب حكم الجيش إذا غزا و عنهم ثم لحقه جيش آخر ^٧ و باب من يجوز له جمع العساكر و الخروج بها إلى الجهاد ^٨	
مستدرک الوسائل: باب ما يُستحب من عدد السرايا و العسكر ^٩	

٢. اصلح - افراد اصلح

شایسته‌سالاری، مهم‌ترین معیار گزینش افراد در اسلام است. از منظر آموزه‌های دینی، علم، توانمندی، ارزش‌مداری، پارسایی، خردمندی، تخصص، خوف‌الهی، برخی از معیارهای شناسایی اصلح است. تعدادی از کلیدواژه‌ها و ابواب مرتبط با این موضوع چنین است:

الخير	الخيار	الأفضل	الأحسن
الأقدم	الأقرب	الفضل	الأبرار
الأحق	السيد	الأفقه	المؤمن

كليدواژه‌های قرآنی - حدیثی

٣. ج ٥، ص ٢٧.

٤. ج ٢، ص ٢٨٣.

٥. ص ٣٣٣.

٦. ج ٩٧، ص ٤٣.

٧. ج ١٥، ص ١٠٢.

٨. ج ١٥، ص ٣٤.

٩. ج ١١، ص ١٠٤.

السَّعِيد	الْبَرَكَة	الصَّالِح	الْأَعْلَى
الْعُلُو	الرَّفْعَة	الدَّرَجَة	
المحاسن: بابُ شِيعَتِنَا أَقْرَبُ الْخَلْقِ مِنْ اللَّهِ ^{۱۰}			
الخصال: فِي الْجَنَّةِ دَرَجَةٌ لَا يَنَالُهَا إِلَّا ثَلَاثَةٌ ^{۱۱} وَ خِيَارُ الْعِبَادِ الَّذِينَ يَفْعَلُونَ خَمْسَ خِصَالٍ ^{۱۲}			
الجعفریات: بَابُ مَنْ أَحَقُّ بِالصَّلَاةِ عَلَى الْمَيِّتِ ^{۱۳}			
بحار الانوار: بَابُ أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْوَصِيُّ وَ سَيِّدُ الْأَوْصِيَاءِ وَ خَيْرُ الْخَلْقِ بَعْدَ النَّبِيِّ ﷺ وَ أَنَّ مَنْ أَبِي ذَلِكَ أَوْ شَكَ فِيهِ فَهُوَ كَافِرٌ ^{۱۴}			
ابواب حدیثی مرتبط			
وسائل الشیعة: بَابُ اسْتِحْبَابِ تَقْدِيمِ الْأَقْرَبِ فَلِأَقْدَمِ هِجْرَةٍ فَلِأَسَنِّ فَلِأَفْقَهٍ فَلِأَصْبَحٍ وَ كَرَاهَةِ التَّقَدُّمِ عَلَى صَاحِبِ الْمَنْزِلِ وَ عَلَى صَاحِبِ السُّلْطَانِ وَ إِمَامَةٍ مَنْ لَا يُحْسِنُ الْقِرَاءَةَ بِالْمُتَّقِنِ ^{۱۵} وَ بَابُ اسْتِحْبَابِ صُحْبَةِ خِيَارِ النَّاسِ وَ الْقَدِيمِ مِنَ الْأَصْدِقَاءِ وَ اجْتِنَابِ صُحْبَةِ شِرَارِهِمْ وَ الْحَذَرِ حَتَّى مِنْ أَوْثَقِهِمْ ^{۱۶}			

۳. ائتلاف

ائتلاف و همراهی گروه‌های مختلف اسلامی با یکدیگر یکی از زمینه‌های پیشرفت جامعه است. قرآن کریم کسانی را که پس از آمدن دلایل روشن الهی، دچار اختلاف و تفرقه شوند، به عذابی بزرگ وعده داده است.^{۱۷} در برابر، کسانی که در مسیر همراه کردن مؤمنان با یکدیگر تلاش نمایند از اجر ویژه‌ای برخوردار می‌شوند؛ چنان که رسول خدا ﷺ فرمودند:

صَلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ أَفْضَلُ مِنْ عَامَّةِ الصَّلَاةِ وَالصَّيَامِ.^{۱۸}

اصلاح اختلاف‌ها از همه نماز و روزه‌ها برتر است. تعدادی از کلیدواژه‌ها و اربواب مرتبط با این موضوع، چنین است:

- ۱۰. ج ۱، ص ۱۸۱.
- ۱۱. ج ۱، ص ۹۳.
- ۱۲. ج ۱، ص ۳۱۷.
- ۱۳. ص ۲۰۹.
- ۱۴. ج ۳۸، ص ۱.
- ۱۵. ج ۸، ص ۳۵۱.
- ۱۶. ج ۱۲، ص ۲۲.
- ۱۷. آل عمران، ۱۰۵.
- ۱۸. کافی، ج ۷، ص ۵۱.

جَمَعُوا عَلَىٰ	اجْتَمَعُوا عَلَىٰ	الْجَمَاعَةَ	الْإِتِّلَافَ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی	
الْأَلْفَةَ	التَّأَلَّفَ	الْإِتِّحَادَ	الْإِخْتِلَافَ		
الْأُخُوَّةَ	الإِخَاءَ	المُأَاةَ	المُصَادَقَةَ		
المُصَاحَبَةَ	التَّحَالُفَ	التَّعَاوُدَ	الْإِسْتِرَاكَ		
الشَّرَكَةَ					
مصباح الشَّرِيعَةِ: البَابُ الْوَاحِدُ وَ السَّبْعُونَ: فِي الْمَأَاةِ ^{۱۹}					
الْكَافِي: بَابُ الْجَمَاعَةِ يَجْتَمِعُونَ عَلَىٰ قَتْلِ وَاحِدٍ ^{۲۰}					
الْخِصَالُ: أَلْتَهَىٰ عَنِ مُصَادَقَةِ أَرْبَعَةٍ وَ مَأَايِهِمْ ^{۲۱}					
وسائل الشَّيْعَةِ: كِتَابُ الشَّرَكَةِ ^{۲۲}					
جامع احاديث الشَّيْعَةِ: بَابُ كَرَاهَةِ تَحَالُفِ التُّجَّارِ وَ تَعَاقُدِهِمْ عَلَىٰ أَنْ لَا يُنْقِصُوا مَتَاعَهُمْ مِنْ رِبْحِ الدِّينَارِ دِينَارًا وَ اشْتِرَاكِهِمْ عَلَىٰ أَنْ لَا يُبَيِّعُوا مَتَاعَهُمْ إِلَّا بِمَا أَحَبُّوا وَ جَوَّازِ اشْتِرَاءِ الْمَتَاعِ وَ انْتِظَارِ اسْتِقْبَالِهِ بَعْدَ مَا أَدْبَرَ وَ لَا بِأَسْرِ رِبْحِ الدَّرْهَمِ دَرْهَمًا أَوْ أَكْثَرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَىٰ مِنْ دُونِ تَحَالُفٍ ^{۲۳}					ابواب حدیثی مرتبط

۴. بحران - مدیریت بحران

بحران، حادثه‌ای است که زندگی انسان را از حال عادی خارج کرده و مشقتی را بر جامعه تحمیل می‌کند. مدیریت بحران، فرآیندی است که طی آن، مدیر با توجه به شرایط پیش آمده زمانی و مکانی و با هزینه‌ای متناسب به ساماندهی و کنترل اوضاع می‌پردازد. از منظر آموزه‌های دینی شرایط ویژه‌ای برای برون‌رفت از دوران‌های خاص بحرانی تدارک دیده شده است. کلیدواژه‌ها و سرفصل‌های زیر، مسیر دستیابی به آیات و روایات این موضوع را نشان می‌دهد:

۱۹. ص ۱۵۰.

۲۰. ج ۷، ص ۲۸۶.

۲۱. ج ۱، ص ۲۴۴.

۲۲. ج ۱۹، ص ۵.

۲۳. ج ۲۳، ص ۲۹۴.

المَحْمَصَة	الْفِتْنَة		الإِبْتِلَاء	البلاء
البليّة	الفجيرة		المُصِيبَة	العُسر
النَّوَابِ	الامتحان		المِحْنَة	المخن
الرَّزِيَّة	الشَّدَّة		السَّيِّئَة	السَّوء
الضَّيْق	النَّكْبَة		التَّمْحِيس	السُّقْم
الزَّلْزَلَة	الطُّوفان		السَّيْل	الخُسوف
الجوع	القَتْل		العَرَق	الصَّاعِقَة
الإعصار	العاهة		العَتَب	الأزل
الآفات	البَوَائِق		النَّقْمَة	الآحداث
التَّصَب	القارعة		الفقر	الشرّ
الأحزان			الهِمَم	
الكافي: باب التَّمْحِيسِ وَ الإِمْتِحَانِ ٢٤ وَ بابُ الإِبْتِلَاءِ وَ الإِخْتِبَارِ ٢٥ وَ بابُ أَنْ الصَّاعِقَةَ لَا تُصِيبُ ذَاكِرًا ٣٦				
تصنيف غرر الحكم: أَصْبِرْ عَلَى البليّة ٣٧				
بشارة المصطفى: البلاءُ إِلَى الأيْمَةِ وَ شَبَعْتَهُمْ أَسْرَعُ مِنْ السَّيْلِ فِي الوادى ٢٨				
بحار الانوار: أَلْبَابُ الثَّالِثُ: بَعَثَهُ نُوحٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى قَوْمِهِ وَ قِصَّةُ الطُّوفَانِ ٢٩				
وسائل الشيعة: بابُ اسْتِحْبَابِ الدُّعَاءِ عِنْدَ نَزُولِ المَرَضِ وَ السُّقْمِ ٣٠				

٢٤. ج ١، ص ٣٦٩.

٢٥. ج ١، ص ١٥٢.

٢٦. ج ٢، ص ٥٠٠.

٢٧. ص ٢٨١.

٢٨. ص ٨٩.

٢٩. ج ١٠٨، ص ١٤٣.

٣٠. ج ٧، ص ٤٥.

۵. تحمیل - زور - زورگویی - قلدر - قلدری

زورگویی از رذائل اخلاقی است که دنیا و آخرت را به تباهی می‌کشد.^{۳۱} امیر مؤمنان علیه السلام

این صفت را مادر رذائل معرفی کرده‌اند.^{۳۲} مقام معظم رهبری (حفظه‌الله) همواره، نظام اسلامی را از رفتن به زیر بار زور، منع کرده و یکی از امتیازات آن را عدم زورگویی به مستضعفان و محرومان

دانسته است.^{۳۳}

الإِجَار	لا تُكْرَهُوا	الإِكْرَاه	المُّكْرَه	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
الجَبَار	البَغْي	يَتَجَبَّر	الجَبْر	
تَحْمِل	لا تَحْمِلَنَّ	حَمَلَ	الجَبَابِرَة	
عَلَى	عَلَيْهِ			
إِسْتَبَدَّ	الإِسْتِبدَاد	يُكَلِّفُ	كَلَّفَ	
البَطْش	إِسْتَأْثَرَ	الجَائِر	الجَوْر	
المَهَابَة	الزَّم	إِبْتِزَاز	التَّحَكُّم	
الطَّوَاغِيت	الطَّاغِيَة	الظَّالِم	الظُّلْم	
الجِنَايَات		بِغْيِرِ حَقِّ		
الكافي: بابُ عَتَقِ السُّكْرَانِ وَ المَجْنُونِ وَ المُّكْرَه ^{۳۴} وَ بابُ الإِجَارِ عَلَى الحَجِّ ^{۳۵}				
معانی الاخبار: بابُ مَعْنَى الإِكْرَاهِ وَ الإِجَارِ ^{۳۶}				
الخصال: خَصَلَةُ مِنَ الجَوْرِ ^{۳۷}				

۳۱. غرر الحکم، ح ۱۷۰۷.

۳۲. غرر الحکم، ح ۸۰۴.

۳۳. ن. کتبیانیه گام دوم، کلیدواژه‌های زور و زورگویی.

۳۴. ج ۶، ص ۱۹۱.

۳۵. ج ۴، ص ۲۷۲.

۳۶. ص ۱۶۶.

۳۷. ج ۱، ص ۳.

ثواب الاعمال و عقاب الاعمال: عِقَابُ الْجَبَّارِ ٣٨ وَ عِقَابُ الْفَجْرَةِ وَ الْقُرَاءِ الْفَسَقَةِ وَ الْجَبَابِرَةِ الظَّالِمَةِ وَ الْوُزْرَاءِ الْخَوْتَةِ وَ الْعُرْفَاءِ الْكَذِبَةِ وَ النَّاكِثِينَ ٣٩
تصنيف غرر الحكم: مَنْ اسْتَبَدَّ بِرَأْيِهِ زَلَّ ٤٠
وسائل الشيعة: بابُ اسْتِحْبَابِ أَمْرِ الصَّبِيَّانِ بِالصَّلَاةِ لِسِتِّ سِنِينَ أَوْ سَبْعٍ وَ وُجُوبِ إِزْمَامِهِمْ بِهَا عِنْدَ الْبُلُوغِ ٤١

٦. تطاول - چپاول

رهبر معظم انقلاب اسلامی (حفظه الله)، واژه تطاول را به معنای دست‌درازی ظالمانه به کار برده است. در بیانیه گام دوم آمده است:

آن انسان معنوی و عارف و وارسته از پیرایه‌های مادی، در رأس کشوری قرار گرفت که مایه‌های ایمان مردمش بسی ریشه‌دار و عمیق بود. هرچند دست تطاول تبلیغات مروج فساد و بی‌بندوباری در طول دوران پهلوی‌ها به آن ضربه‌های سخت زده و لجن‌زاری از آلودگی اخلاقی غربی را به درون زندگی مردم متوسط و بخصوص جوانان کشانده بود.

کلیدواژه‌ها و ابواب روایی زیر می‌تواند سرنخ‌هایی را به پژوهشگران این عرصه ارائه نماید:

السَّلْب	إِنْتَهَبَ	التَّطَاوُلُ	الإِسْتِثَار	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
أَغَارَ	لَمْ يَنْعَاطَ	لَا يَعْتَدِي	لَا تَبْسُطَنَّ يَدَكَ	
إِحْتَمَلَ مِنْ أَمْوَالِهِمْ	تَنَاوَلَ	الْأَكْلَ	الْغَارَةَ	
الكافي: بابُ أَكْلِ مَالِ الْيَتِيمِ ٤٢				ابواب حدیثی مرتبط

٣٨. ص ٢٧٤.

٣٩. ص ٥٧٧.

٤٠. ص ٤٤٣.

٤١. ج ٤، ص ١٨.

٤٢. ج ٥، ص ١٢٨.

<p>نهج البلاغة: من كتاب له عليه السلام إلى كميل بن زياد النخعي وهو عاملة على هيت، يُنكر عليه تركه دفع من يجتاز به من جيش العدو طالبا الغارة.^{٤٣}</p>
<p>مثير الاحزان: سلب الحسين عليه السلام بعد قتله^{٤٤}</p>
<p>عوالم العلوم: باب في ما ورد في انتهاب يزيد عليه اللعنة المدينة^{٤٥}</p>

٧. تهاجم - تقابل - مقابله

تهاجم به معنای تاخت و تاز، حمله بردن، شیخون، هجوم و یورش است و چپاول به معنای تاراج کردن، یغما بردن و غارت گری آمده است. همواره تهاجم، مقدمه ای است برای چپاول و غارت گری. اسلام، همان گونه که هر نوع تهاجم و حمله به بی پناهان و مظلومان را منع کرده، مؤمنان را به هجوم و یورش شجاعانه بر علیه دشمن متجاوز تشویق می کند. کلیدواژه ها و ابواب زیر می تواند آیات و روایات این موضوع را در دسترس قرار دهد:

<p>تَهَجَّم</p>	<p>إِقْتَحَمَ</p>	<p>حَمَلَ</p>	<p>إِحْمَلُوا</p>	<p>کلیدواژه های قرآنی - حدیثی</p>
<p>غَزَا</p>	<p>الْقِتَالِ</p>	<p>الْمُقَاتَلَةَ</p>	<p>التَّضَارُّبُ</p>	
<p>الرَّحْفِ</p>	<p>المُحَارِبِ</p>	<p>الْحَرْبِ</p>	<p>الغَزْوَةَ</p>	
<p>الهِجَابِ</p>	<p>السَّيْفِ</p>	<p>بَارَزَ</p>	<p>الثَّأْرُ</p>	
<p>المُخَالَفَةِ</p>		<p>خَالَفَ</p>	<p>الجِهَادِ</p>	
<p>الكافي: كتابُ الجِهَادِ^{٤٦} وَ بَابُ أَنْ الفَرَائِصَ لَا تَقَامُ إِلَّا بِالسَّيْفِ^{٤٧} وَ بَابُ الدُّعَاءِ إِلَى الإسلامِ قَبْلَ الْقِتَالِ^{٤٨}</p>				<p>ابواب حدیثی مرتبط</p>
<p>الجعفریات: بَابُ لَا غَزْوَةَ عَلَى الجَبَانِ^{٤٩}</p>				
<p>وسائل الشيعة: بَابُ وُجُوبِ طَاعَةِ العَقْلِ وَ مُخَالَفَةِ الجَهْلِ^{٥٠}</p>				

٤٣. ص ٤٥٠.

٤٤. ص ٧٦.

٤٥. ج ١٨، ص ١٦١.

٤٦. ج ٥، ص ١٣.

٤٧. ج ٧، ص ٧٧.

٤٨. ج ٥، ص ٣٦.

٤٩. ص ٧٨.

٥٠. ج ١٥، ص ٢٠٤.

۸. خدمت - خدمت‌گذاری - مردمی بودن - مردم‌سالاری - جمهور^{۵۱}

یکی از اهداف اصلی قیام امام خمینی علیه السلام پس از احیای دین، خدمت به مردم بود. ایشان همواره خود را خادم مردم می‌دانست و به آن افتخار می‌کرد. از منظر آموزه‌های دینی، خدمت به خلق، بالاترین فضیلت اخلاقی پس از ایمان به خدا معرفی شده است. پیگیری واژگان زیر و مطالعه این ابواب می‌تواند مفید باشد:

الْخِدْمَةُ	الْخَادِمِ	مَنَافِعُ الْعِبَادِ	أُمُورُ الْمُسْلِمِينَ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
صَلَاحُ الْمُؤْمِنِينَ	نَفَعٌ	أَنْفَعُ النَّاسِ	الْمَعُونَةُ	
التَّعَاوُنُ	إِسْتِعَانٌ	النُّصْرَةُ	يُنَجِّدُ	
التَّحَبُّبُ إِلَى النَّاسِ	الْأَلْفَةُ بِالنَّاسِ	المُظَاهَرَةُ	النَّصِيحَةُ	
النَّاسِ	الْقَوْمِ	الإجماع		
الكافي: بَابُ فِي خِدْمَتِهِ ^{۵۲} وَ بَابُ الْإِهْتِمَامِ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ وَ النَّصِيحَةِ لَهُمْ وَ نَفْعِهِمْ ^{۵۳} وَ بَابُ التَّحَبُّبِ إِلَى النَّاسِ وَ التَّوَدُّدِ إِلَيْهِمْ ^{۵۴}				ابواب حدیثی مرتبط
تصنيف غرر الحكم: الْفَصْلُ الثَّلَاثُ عَشَرَ: فِي النُّصْرَةِ وَ التَّعَاوُنِ ^{۵۵}				
بحار الانوار: بَابُ فَضْلِ خِدْمَةِ الْعِيَالِ ^{۵۶}				
وسائل الشیعة: بَابُ اسْتِحْبَابِ خِدْمَةِ الْمُسْلِمِينَ وَ مَعُونَتِهِمْ بِالْجَاهِ وَ غَيْرِهِ ^{۵۷} وَ بَابُ اسْتِحْبَابِ خِدْمَةِ الْمَرْأَةِ زَوْجِهَا فِي الْبَيْتِ ^{۵۸}				
مستدرک الوسائل: بَابُ اسْتِحْبَابِ الْأَلْفَةِ بِالنَّاسِ ^{۵۹}				

شناخت کلیدواژه‌های سیاسی بیانیه گام دوم و تطبیق آن با واژگان معادل قرآنی و حدیثی

۵۱. این لغت از کلیدواژه‌های اصلی بیانیه بوده و ۲۵ بار تکرار شده است.

۵۲. ج ۲، ص ۲۰۷.

۵۳. ج ۲، ص ۱۶۳.

۵۴. ج ۲، ص ۶۴۲.

۵۵. ص ۴۵۰.

۵۶. ج ۱۰۱، ص ۱۳۲.

۵۷. ج ۱۶، ص ۳۸۰.

۵۸. ج ۲۰، ص ۱۷۲.

۵۹. ج ۸، ص ۴۵۰.

۹. دستاورد

دستاورد در لغت به معنای «ما حَصَلَ»، «محصول»، «برآورد»، «برآیند»، «دستیابی»، «پیشرفت»، «توسعه»، «کامیابی»، «پیروزی»، «نتیجه» و «فرجام» آمده است. مقام معظم رهبری (حفظه الله) همواره بر لزوم گزارش دستاوردهای نظام اسلامی به مردم تأکید کرده است:

دستاوردهای انقلاب، حقیقتاً دستاوردهای عظیم و شگفت‌آوری است. البته متأسفانه ما کم کار کرده‌ایم در تبیین این دستاوردها؛ گاهی در سخنرانی، گاهی در یک بیان تلویزیونی یک چیزهایی گفته شده، منتها خیلی بیش از این، میدان وجود دارد برای این که دستاوردهای انقلاب را بگوییم.^{۶۰}

واژگان و ابواب زیر می‌تواند مطالعه درباره موضوع گزارش دستاوردها را سامان دهد:

المَكْسَب	الْكَسْب	اِكْتَسَبَ	بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيهِمْ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
الْاِكْتِسَاب	الرِّبْح	مَا أَصَابَكَ	يَجْمَعُ	
النَّيْجَةُ	الْاِثَار	الثَّمَرَة	يُثْمِرُ	
حَصَلَ	وُجِدَ	يُوجِبُ	الفَائِدَة	
يُفِيدُ	يَسْتَفِيدُ	بَقِيَ لَنَا	الثَّوَاب	
الكافي: بابُ الكَسْبِ الخلال ^{۶۱}				ابواب حدیثی مرتبط
الخصال: مَنْ كَسَبَ مَالًا مِنْ غَيْرِ جَلَّةِ سَلْطَةِ اللَّهِ عَلَيْهِ ثَلَاثَةٌ أَشْيَاءَ ^{۶۲}				
ثواب الاعمال و عقاب الاعمال: عِقَابُ مَنْ رِبِحَ عَلَى				
تصنيف غرر الحكم و درر الكلم: ثَمَرَةُ الْعِلْمِ الْعَمَلُ بِهِ ^{۶۴} وَ ثَمَرَاتُ الدِّينِ ^{۶۵} وَ فَوَائِدُ الْيَقِينِ ^{۶۶} وَ اَثَارُ قَلَّةِ الْعَقْلِ وَ فَقْدِهِ ^{۶۷}				
مستدرک الوسائل: بابُ اسْتِحْبَابِ مُلَازِمَةِ الدَّاعِي لِلصَّبْرِ وَ طَلْبِ الخلالِ وَ طيبِ المَكْسَبِ وَ صِلَةِ الرِّجْمِ وَ الْعَمَلِ الصَّالِحِ ^{۶۸}				

۶۰. ارتباط تصویری با مردم آذربایجان شرقی، ۱۳۹۹/۱۱/۲۹.

۶۱. ج. ۵، ص. ۸۹.

۶۲. ج. ۱، ص. ۱۵۹.

۶۳. ص. ۲۳۹.

۶۴. ص. ۴۵.

۶۵. ص. ۸۶.

۶۶. ص. ۶۲.

۶۷. ص. ۵۵.

۶۸. ج. ۵، ص. ۲۱۶.

۱۰. دولت - دولتی بودن - رژیم

دولت در لغت به معنای ثروت و دارایی، بخت و اقبال، اقتدار و شوکت، کشور و سرزمین، قدرت و سیطره، مال و ظفر آمده است.^{۶۹} دولت در علم سیاست، دستگاهی سیاسی با حکومتی متمرکز است که انحصار استفاده درست از اجبار و زور درون یک قلمرو جغرافیایی معین را در دست دارد. بسیاری از نویسندگان مفاهیم «دولت» و «حکومت» را به یک معنا به کار می‌برند و در زبان عامیانه و رسانه‌ها، دولت معمولاً به معنی قوه مجریه یا هیأت وزیران است که این کاربرد از واژه دولت تنها به بخشی از حکومت اشاره دارد. کلیدواژه‌ها و ابواب زیر، سرنخ‌هایی را به پژوهشگران این عرصه ارائه می‌کند.

النظام	المُلك	الدولة	الحكومة	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
السلطان	الرئاسة	الحکم	الخِلافة	
الولاية	الدين	القدرة	التسلط	
العزل	السوط	التولية	الولاية	
جباية الخراج		إصلاح الناس	عمارة البلاد	
تصنيف غرر الحکم: البابُ الثانی: فی الحُکومة ^{۷۰} وَ الفَصْلُ السادس: عُمالُ الدَّولة ^{۷۱}				ابواب حدیثی مرتبط
نهج البلاغة: مِنْ كِتَابِ لَهُ عَلَيْهِ كَتَبَهُ لِلْأَسْتِرِ النَّحَعِي لَمَّا وُلَّاهُ عَلَى مِصْرَ وَ أَعْمَالِهَا حِينَ اضْطُرِبَ أَمْرُ أَمِيرِهَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، وَ هُوَ أَطْوَلُ عَهْدٍ كَتَبَهُ وَ أَجْمَعُهُ لِلْمَحَاسِنِ. ^{۷۳}				

۱۱. روابط خارجی

روابط خارجی با حکومت‌ها و ممالک دیگر یکی از عرصه‌های سیاسی کشور است. مقام معظم رهبری (حفظه‌الله) در بیانیه گام دوم، عزت، حکمت و مصلحت را از اصول روابط بین‌المللی شمرده است. آموزه‌های قرآنی، گفتار معصومان علیهم‌السلام، سیره نبوی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و علوی علیه‌السلام، بهترین الگو برای روابط خارجی یک حکومت است. برخی از کلیدواژه‌ها و ابواب قابل پیگیری در این عرصه عبارتند از:

۶۹. ن. کذ لغت‌نامه دهخدا.

۷۰. ص ۳۳۷.

۷۱. ص ۳۴۵.

۷۲. ص ۴۲۶.

ایران	شام	قَیصر	روم	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
یَبَعَث	أَهْلُ الدِّمَّةِ	المَجوس	كَسْرَىٰ	
الدُّوَل	الارسال	رسول	بَعَثَ إِلَى	
أَمَا بَعْد	يَكْتُبُ إِلَيَّ	المُكَاتِبَةِ	المِلَل	
طَوَى الْكِتَاب				
الكافی: حَدِيثُ أَهْلِ الشَّامِ ٣٣ وَ بَابُ التَّسْلِيمِ عَلَى أَهْلِ الْمِلَلِ ٧٤				ابواب حدیثی مرتبط
وقعة صفین: مُكَاتِبَةُ عَلَى ٧٤ مَعَ مُعَاوِيَةَ وَ إِرْسَالُ جَرِيرٍ إِلَيْهِ ٧٥				
ارشاد القلوب: فِي إِبْجَاتِهِ ٧٤ عَنِ مَسَائِلَ قَيصر ٧٦				

۱۲. سربلند - سرافراز - عزت

العِزَّة	العَزِيز	عَزَّ	رَفَعَ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی	
الرِّفْعَةُ	المَرْفَعَةُ	العُلُوُّ	الْكَرَامَةُ		
التَّكْرِيم	التَّعْظِيم	اللُّطْف	السَّنَاء		
الشَّرْف	الشَّرِيف	الشَّرَافَةُ	الْفَلَج		
الظَّفَر	الشَّجَاعَةُ	أَهَانَ	إِسْتَدَلَّ		
الدَّلِيل	الدَّلَّةُ	الذُّلُّ	إِذْلالُ النَّفْسِ		
القُوَّة	الخَيْل	الْوَقَار	الهَيْبَةُ		
المَهَابَةُ	الْجَلَالَةُ	الإِسْتِغْنَاءُ	عَنِ النَّاسِ		
الكافی: بَابُ فِي إِطَافِ الْمُؤْمِنِ وَ إِكْرَامِهِ ٧٧ وَ بَابُ إِكْرَامِ الْكَرِيمِ ٧٨ وَ بَابُ الإِسْتِغْنَاءِ عَنِ النَّاسِ ٧٩					ابواب حدیثی مرتبط
الخصال: شَرَفُ الْمُؤْمِنِ فِي خَصَلَةٍ وَ عِزُّهُ فِي خَصَلَةٍ ٨٠					

٧٣. ج ٨، ص ٩٤

٧٤. ج ٢، ص ٦٤٨

٧٥. ص ٢٧

٧٦. ج ٢، ص ٣٦٥

٧٧. ج ٢، ص ٢٠٥

٧٨. ج ٢، ص ٦٥٩

٧٩. ج ٢، ص ١٤٨

٨٠. ج ١، ص ٦

الوافی: بابُ عِزَّةِ الْمُؤْمِنِ ^{۸۱}	
تصنيف غرر الحكم: أَلْفَصْلُ الثَّانِي: مَوَاجِبُ عِزَّةِ النَّفْسِ ^{۸۲} وَ كَرَامَةِ النَّفْسِ ^{۸۳}	
بحار الانوار: مَهَابَّتُهُ وَ شَجَاعَتُهُ ^{۸۴}	

۱۳. سیاست

سیاست در لغت به معنای تدبیر، اصلاح و تربیت، پاس داشتن مُلک، نگاه داشتن سرزمین، حفاظت، نگاهداری، حراست، حکم راندن بر رعیت، حکومت، ریاست، داوری، امر و نهی مردم، مصلحت اندیشیدن و به اصلاح چیزی همت گماشتن است.^{۸۵} در کتاب‌ها و ابواب حدیثی، بابی مستقل به سیاست اختصاص نیافته؛ اما برخی فقیهان، کتاب‌های مستقلی در موضوع سیاست و یا برخی شؤون آن نگاشته‌اند. کتاب «قاطعۃ اللجاج» محقق کرکی (م ۹۴۰ق)، «تنبیه الامة و تنزیه الملة» میرزای نائینی (م ۱۳۵۵ق)، «ولایت فقیه» امام خمینی (م ۱۴۰۹ق)، «الفقه، السياسة» سید محمد شیرازی (م ۱۴۲۲ق)، «دراسات فی ولاية الفقیه» حسین‌علی منتظری (م ۱۴۳۱ق) و «فقه سیاسی» عباس‌علی عمید زنجانی، از این جمله است. بررسی جوانب مختلف واژه سیاست از منظر آموزه‌های دینی نیازمند جستجوی دقیق گزاره‌های قرآنی حدیثی است که کلیدواژه‌ها و ابواب زیر می‌تواند کمک‌کننده باشد:

قَضَى	الْأَمْر	الْحُكْمُ ^{۸۶}	الْحُكُومَةُ
بِزَمَانِهِ	الْكِيَاةُ	الْكَيْسُ	العَاقِلُ
العَقل	البَصِيْرَةُ	الأَدَهِي	الفِطْنَةُ
جودَةُ الرَّأْيِ	النُّكْرَاءُ	الشَّيْطَنَةُ	الجُرْبُرَةُ
سیاسة			
المحاسن: بابُ العَقل ^{۸۷}			ابواب حدیثی مرتبط

۸۱ ج ۵، ص ۷۳۳.

۸۲ ص ۲۴۳.

۸۳ ص ۲۳۱.

۸۴ ج ۴۱، ص ۵۹.

۸۵ ن. كذ العین، واژه «سوس»، ج ۷، ص ۳۳۶؛ لسان العرب، واژه «سوس»، ج ۶، ص ۱۰۸؛ لغت نامه دهخدا.

۸۶ بر اساس دیدگاه امام خمینی (رحمة الله عليه) هر کجا از الفاظ قضی، امر و حکم استفاده شده، حکم حکومتی مطرح است.

(ن. كذ القواعد الفقهية، ج ۱، ص ۵۵)

۸۷ ج ۱، ص ۱۹۱.

المناقب للعلوی: فصلٌ فی حدیثِ الْکَیْسِ وَ الْآحْمَقِ ۸۸	
تصنیف غرر الحکم: الْبَابُ الثَّانِي: فِي الْحُكُومَةِ ۸۹ وَ الْفَصْلُ الْحَادِي عَشَرَ: الْكِيَاسَةُ ۹۰	

۱۴. طاغوت - مظلوم - مظلومیت

اسلام همواره طرفدار مظلوم و دشمن ظالم بوده است. مقام معظم رهبری (حفظه الله) یکی از افتخارات نظام جمهوری اسلامی را ایستادگی در برابر زورگویان و گردن کشان و دفاع از مظلومان و مستضعفان می‌داند.^{۹۱} برخی از کلیدواژه‌ها و ابواب مرتبط با این عنوان عبارتند از:

الطَّاعُوتُ	الظَّالِمُ	المَظْلُومُ	سُلْطَانُ الْجَوْرِ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
الْجَائِرُ	الْعُدْوَانُ	الْحَبِيتُ	الْبَغْيُ	
الْبَاغِي	الْاِسْتِطَالُ	الطَّاعِي	اِعْتَدَى	
التَّعَدَى	تَجَبَّرَ	شَطَطًا	الْاِفْسَادُ	
الْحَيْفُ	الْجِنَايَاتُ	سَفَكَ الدَّمَاءَ	الْاِسْتِبْدَادُ	
الْعُتُوُّ	اِسْتَشَاطَ	الْيَتِيمُ	الْبَاطِلُ	
المَعْصُوبُ	المَقْهُورُ	اللَّهْفَانُ	المَلْهُوفُ	
اللَّهِيفُ	المَحْرُومُ	المُذَلَّلُ	المَحْقُورُ	
المُظْطَهَدُ		المَحْبُوسُ		
الكافي: بَابُ الظُّلْمِ ۹۲ وَ بَابُ كَرَاهِيَّةِ الْجُلُوسِ إِلَى قِضَاةِ الْجَوْرِ ۹۳				
ابواب حدیثی مرتبط				
ثواب الاعمال و عقاب الاعمال: عِقَابُ حُبِّ الدُّنْيَا وَ عِبَادَةِ الطَّاعُوتِ ۹۴ وَ عِقَابُ مَنْ اقْتَرَبَ مِنْ سُلْطَانِ جَائِرٍ ۹۵				

۸۸. ص ۱۷۶.
 ۸۹. ص ۳۳۷.
 ۹۰. ص ۳۲۲.
 ۹۱. ن. کذ بیانیه گام دوم.
 ۹۲. ج ۲، ص ۳۳۰.
 ۹۳. ج ۷، ص ۴۱۰.
 ۹۴. ص ۲۵۴.
 ۹۵. ص ۲۶۰.

مکارم الاخلاق: صَلَاةُ الْمَظْلُومِ ^{۹۶}
وسائل الشَّيْعة: بَابُ تَحْرِيمِ التَّجْبُرِ وَ التَّيِّهِ وَ الْاِخْتِيَالِ ^{۹۷} وَ بَابُ تَحْرِيمِ الرِّضَا بِالظُّلْمِ وَ الْمَعُونَةَ لِلظَّالِمِ وَ اِقَامَةَ عُدْرِهِ ^{۹۸} وَ بَابُ وُجُوبِ تَوْقِي دَعْوَةِ الْمَظْلُومِ بِتَرْكِ الظُّلْمِ وَ دَعْوَةِ الْوَالِدَيْنِ بِتَرْكِ الْعُقُوقِ وَ اسْتِحْبَابِ دُعَاءِ الْمَظْلُومِ وَ الْوَالِدَيْنِ ^{۹۹}

۱۵. عناد - معاند - دشمن

دشمنی مستکبران و ظالمان با مستضعفان، پیشینه‌ای دیرینه دارد. امیر مؤمنان علیه السلام یکی از علل مخالفت برخی افراد در شورای سقیفه با ایشان را عناد و کینه‌ورزی آنها شمرده‌اند. ۱۰۰ از آغاز قیام اسلامی مردم ایران، همواره عده‌ای با انقلاب اسلامی، دشمنی کرده‌اند. در آموزه‌های اسلامی، گزاره‌های بسیاری درباره این موضوع وجود دارد که پیگیری و مطالعه کلیدواژه‌ها و ابواب زیر، برخی از آنها را نشان می‌دهد:

العناد	المُعَانِد	المُعَارِضَة	اللَّجَاج	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
اللَّجُوج	الْخَصْم	الْخُصُومَة	الْمُخَاصِمَة	
الْخِصَام	الْمُنَاوَاة	تَلَاْحِي	الشَّنَان	
التَّبَاغُض	لَا تَبَاغُضُوا	الْعَدُو	الْعُدُوَان	
الْعِدَاوَة	المُعَادَاة	الْمُنَازِع	الشَّحْنَاء	
الشَّقَاق	الْجِرَاء	الْمَشَارَة	غَالِب	
حَارِب				
الْجَمَل: سَبَبُ عِنَادِ طَلْحَةَ وَ الزَّبِيرِ لِامِيرِ الْمُؤْمِنِينَ <small>علیه السلام</small> . ^{۱۰۱}				ابواب حدیثی مرتبط
تصنيف غرر الحكم: مَنْ عَانَدَ الْحَقَّ ^{۱۰۲} وَ فِي الْجِرَاءِ وَ اللَّجَاجِ وَ الْاِلْحَاحِ ^{۱۰۳}				

دشمنی: کلیدواژه‌های سیاسی بیانیه گام دوم و تطبیق آن با واژگان معادل قرآنی و حدیثی

۹۶. ص ۳۳۷.

۹۷. ج ۱۵، ص ۳۷۹.

۹۸. ج ۱۶، ص ۵۵.

۹۹. ج ۷، ص ۱۲۸.

۱۰۰. ن. کنه نهج البلاغه، خطبه ۳.

۱۰۱. ص ۴۳۵.

۱۰۲. ص ۷۰.

۱۰۳. ص ۴۶۳.

وسائل الشيعة: باب استحباب اجتناب شحناء الرجال و عداوتهم
 و ملاحاتهم و مشاريتهم و التباض ١٠٤ و باب عدم قبول شهادة
 الفاسق و المثهم و الخصم ١٠٥

١٦. فريب - خدعه

مقام معظم رهبری (حفظه الله) یکی از ابزار سردمداران نظام سلطه را برای جهنمی کردن مردم، خدعه و فريب می‌داند. در آموزه‌های دینی از نیرنگ منع شده است. در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده:

لَا يَنْبَغِي لِلْمُسْلِمِينَ أَنْ يَغْدِرُوا وَلَا يَأْمُرُوا بِالْغَدْرِ. ١٠٦

مسلمانان نمی‌توانند دست به خیانت و نیرنگ بزنند و نه می‌توانند مردم

را به خدعه فرمان دهند.

همچنین در روایت دیگری از آن حضرت آمده است:

إِنَّ الْإِسْلَامَ قَيْدُ الْفِتَنِ. ١٠٧

اسلام، کلک و خدعه را ممنوع کرده است.

برخی از کلیدواژه‌ها و ابواب حدیثی این موضوع عبارت است از:

الْفِتْنَةُ	الْمَكْرُورُ	الْمَكْرُورُ	الْمَكْرُورُ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
الْخَدِيعَةُ	الْغَدْرُ	الْخِدَاعُ	الْغَدْرُ	
الْغَرَرُ	الْغُرُورُ	الْإِغْتِرَارُ	الْحَيْلَةُ	
الْحَيْلُ	الْغَائِلَةُ	الْإِحْتِيَالُ	الْغِيلَةُ	
السَّحْرُ		الدَّهَاءُ		ابواب حدیثی مرتبط
مصباح الشريعة: أَلْبَابُ السَّائِبِ وَ السُّتُونِ: فِي الْغُرُورِ ١٠٨				
بحار الانوار: بَابُ الْمَكْرِ وَ الْخَدِيعَةِ وَ الْعِشِّ وَ السَّعْيِ فِي الْفِتْنَةِ ١٠٩				
تصنيف غرر الحكم: أَلْفَصْلُ الْأَوَّلُ: فِي الْحَيْلِ ١١٠				

١٠٤. ج ١٢، ص ٢٣٨.

١٠٥. ج ٢٧، ص ٣٧٣.

١٠٦. الكافي، ج ٢، ص ٣٣٧.

١٠٧. الكافي، ج ٧، ص ٣٧٥.

١٠٨. ص ١٤٢.

١٠٩. ج ٧٢، ص ٢٨٣.

١١٠. ص ٢٩١.

۱۷. قانون - دستور - فرمان

«قانون» به معنای «اصل» امری است کلی که بر جزئیات منطبق شده و احکام جزئیات از آن شناخته می‌شود.^{۱۱۱} به تعبیر دیگر، قانون تعیین مرزهای مجاز افراد و وسیله داوری درباره کسانی است که این مرزها را زیر پا می‌گذارند.^{۱۱۲}

رسول گرامی ﷺ اجرای قوانین جزایی و کیفری اسلام را بهتر از عبادت شصت سال و نیز برتر از بارش چهل شب باران بر زمین شمرده‌اند.^{۱۱۳}

السُّنَن	السُّنَّة	الْأَحْكَام	الْحُكْم	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
الْحَدَّ	الْفَرَائِضَ	الْفَرِيضَةَ	سَنًّا	
عَلَيْكُمْ	الْحُرْمَةَ	الْوُجُوبَ	الْحُدُودَ	
الْقَضَاوَةَ	الْزِمُّكُمْ	الْإِلْزَامَ	عَلَيْكَ	
الطَّاعَةَ		الْأَمْرَ	الْقَاضِيَ	
الكافي: كتاب الحدود ^{۱۱۴} وَ بَابُ مَنْ حَكَّمَ بِغَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ ^{۱۱۵} وَ بَابُ التَّحْدِيدِ ^{۱۱۶} وَ بَابُ آدَاءِ الْفَرَائِضِ ^{۱۱۷}				ابواب حدیثی مرتبط
الخصال: سَنَّ عَبْدُ الْمُطَّلَبِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خَمْسَ سُنَنِ آجْرَاهَا اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ فِي الْإِسْلَامِ ^{۱۱۸}				
علل الشرايح: بَابُ الْعِلَّةِ الَّتِي مِنْ أَجْلِهَا أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى بِطَاعَةِ الرُّسُلِ وَ الْإِيْمَةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ ^{۱۱۹}				

۱۸. کاردان - کارآمد

مقام معظم رهبری (حفظه الله) کاردانی و کارآمدی را از مهم‌ترین ابزار پیشرفت کشور می‌داند: مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور، نیروی انسانی مستعد و کارآمد با زیربنای عمیق و اصیل ایمانی و دینی است.

۱۱۱. لغت‌نامه دهخدا، واژه «قانون».

۱۱۲. جایگاه قانون و قانونگرایی در قرآن، مجله اندیشه حوزه، ش ۱۴.

۱۱۳. تحف العقول، ص ۲۱۴.

۱۱۴. ج ۷، ص ۱۷۴.

۱۱۵. ج ۷، ص ۴۰۷.

۱۱۶. ج ۷، ص ۱۷۴.

۱۱۷. ج ۲، ص ۸۱.

۱۱۸. ج ۱، ص ۳۱۲.

۱۱۹. ج ۱، ص ۱۲۳.

از منظر آموزه‌های دینی، تخصص و توانایی انجام کار، شرط پذیرش هر مسؤلیتی است. برخی از کلیدواژه‌ها و ابواب مرتبط با این موضوع عبارت است از:

المُحْتَرِفُ	ذِي الْجِرْفَةِ	ذِي الصَّنْعَةِ	ذِي مِرَّةٍ سَوِيٍّ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
المُجْرَبُ	التَّجْرِبَةُ	التُّجَارِبُ	الخَبِيرُ	
الخَبِيرَةُ	العَاقِلُ	القَوِيُّ	الحَازِمُ	
الحَزْمُ	الْقَيِّمُ	الجَلْدُ	الإِفَادَةُ	
المُؤْتَرُّ	الحَاقِظُ	الفَعَالُ	الجَهْدُ	
السَّعْيُ	المَاهِرُ	القَادِرُ		
معانی الاخبار: بابُ مَعْنَى مَا رَوَى أَنَّ الصَّدَقَةَ لَا تَجَلُّ لِعَنِيٍّ وَ لَا لِذِي مِرَّةٍ سَوِيٍّ وَ لَا لِمُحْتَرِفٍ وَ لَا لِقَوِيٍّ ^{۱۲۰}				
مصادقة الاخوان: بابُ إِفَادَةِ الإِخْوَانِ بَعْضِهِمْ بَعْضًا ^{۱۲۱}				
تصنيف غرر الحكم: أَلْفَصْلُ الثَّالِثُ: فِي التَّجْرِبَةِ ^{۱۲۲} وَ أَهْمِيَّةِ الحَزْمِ وَ فَضْلِ الحَازِمِ ^{۱۲۳}				
مستدرک الوسائل: بابُ اسْتِحْبَابِ تَجْرِبَةِ الْأَشْيَاءِ وَ مَلَازِمَةِ مَا يَنْفَعُ مِنَ الْمُعَامِلَاتِ وَ مَا يَنْبَغِي أَنْ يَكْتُبَ مَنْ عَلَيْهِ الْحَقُّ ^{۱۲۴}				

۱۹. کینه - کینه‌توز

کینه‌ورزی از جمله ردائل اخلاقی است که به صاحب خود یعنی شخص کینه‌ورز نیز رحم نموده و هستی او را نابود می‌سازد.^{۱۲۰} در بیانیه گام دوم آمده است:

به‌پاخیزید و دشمن بدخواه و کینه‌توز را که از جهاد علمی شما به‌شدت بیم‌ناک است، ناکام سازید.

برخی از کلیدواژه‌ها و ابواب مرتبط با این موضوع چنین است:

۱۲۰. ص ۲۶۲.

۱۲۱. ص ۴۸.

۱۲۲. ص ۴۴۴.

۱۲۳. ص ۴۷۴.

۱۲۴. ج ۱۳، ص ۲۸۰.

۱۲۵. غرر الحكم، ص ۱۹، ج ۴۸.

الْحَقْد	الصَّبَّ	الْإِخْنَ	الْعِلَّ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
الشَّنَان	لا تَحْقِد	الْأَحْقَاد	الْحَقُود	
المَقْت	الْأَبْغَاصُ	البَغْضَاءُ	البُغْضُ	
الضَّعَائِنُ		الضَّغْنُ	الهِنُّ	
الكافی: بابُ الحُبِّ فی الله وَ البُغْضِ فی الله ۱۳۶				
ثواب الاعمال و عقاب الاعمال: عِقَابُ التَّبَاغُضِ وَ التَّخَاؤُنِ ۱۳۷ وَ عِقَابُ مَنْ أَبْغَضَ أَهْلَ بَيْتِ النَّبِيِّ ﷺ ۱۳۸ وَ ثَوَابُ مَنْ مَقَّتَ نَفْسَهُ دُونَ مَقْتِ النَّاسِ ۱۳۹				ابواب حدیثی مرتبط
الخصال: ثَلَاثٌ لَا يَغْلُ عَلَيَّهِنَّ قَلْبُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ ۱۳۰ وَ الْهَدْيَةُ تُذْهِبُ بِالضَّعَائِنِ ۱۳۱				
علل الشرايع: بابُ فی أَنَّ عِلَّةَ مَحَبَّةِ أَهْلِ الْبَيْتِ ﷺ طَيْبُ الْوَلَادَةِ وَ أَنَّ عِلَّةَ بُغْضِهِمْ خُبْتُ الْوَلَادَةِ ۱۳۲				
تصنيف غرر الحكم و درر الكلم: دَمُّ الْحَقْدِ ۱۳۳				

۲۰. مدیریت جهادی

مقام معظم رهبری بارها درباره مدیریت جهادی سخن گفته است. ایشان در یکی از

سخنرانی‌ها می‌گوید:

ما جز با کار جهادی و کار انقلابی نخواهیم توانست این کشور را

به سامان برسانیم. ۱۳۴

۱۲۶. ج ۲، ص ۱۲۴.

۱۲۷. ص ۲۵۱.

۱۲۸. ص ۲۰۳.

۱۲۹. ص ۱۸۱.

۱۳۰. ج ۱، ص ۱۴۹.

۱۳۱. ج ۱، ص ۳۷.

۱۳۲. ج ۱، ص ۱۴۱.

۱۳۳. ص ۲۹۹.

۱۳۴. ۱۳۹۶/۲/۱۰.

طبق دیدگاه ایشان، مدیریت جهادی، الهام گرفته از ایمان اسلامی و اعتقاد به اصل «ما می‌توانیم» است و می‌تواند ایران را به عزت و پیشرفت در همه عرصه‌ها برساند.^{۱۳۵} تعدادی از کلیدواژه‌ها و ابواب مرتبط با این موضوع، چنین است:

التَّوْبَةُ	التَّهَؤُنُ	السَّعَى	السَّاعَى	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
طَلَبْتُكَ	الكَادِحُ	الكَذَّ	الكَادِ	
الْجِدَّةُ	صَبَّتْ	غَادِيًا	العلاج	
أَبْلَى ^۱	بِالْهِمَمِ الْعَالِيَةِ	بِعِمْرَانَ الْمُدْنِ		
الكافي: بَابُ السَّعَى فِي حَاجَةِ الْمُؤْمِنِ ^{۱۳۶} وَ بَابُ مَنْ كَدَّ عَلَى عِيَالِهِ ^{۱۳۷}				
تصنيف غرر الحكم: الْفَصْلُ الثَّانِي: فِي التَّدْبِيرِ ^{۱۳۸}				ابواب حدیثی مرتبط
شرح الكافي (ملاً صالح مازندرانی): عِلَاجُ الْهَمِّ وَ الْفَقْرِ وَ السُّقْمِ ^{۱۳۹}				
وسائل الشيعة: بَابُ وُجُوبِ تَدَبُّرِ الْعَاقِبَةِ قَبْلَ الْعَمَلِ ^{۱۴۰}				

۲۱. مذاکره

مذاکره از کلیدواژه‌های رایج در بین سیاست‌مداران است. بررسی تحلیلی معنای مذاکره و اصول و مبانی آن از منظر آموزه‌های دینی، پژوهشی مستقل می‌طلبد. کلیدواژه‌ها و ابواب زیر می‌تواند سرنخ‌هایی را به پژوهشگران این عرصه، عرضه کند:

الصُّلْحُ	المُصَالِحَةُ	المُذَاكِرَةُ	المُفَاوَضَةُ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
المُحَادَثَةُ	المُذَاهِنَةُ	كَلَّمَ	العقد	
تَعَاهَدُوا	تَعَاقَدُوا	مَا صَالَحَهُمْ عَلَيْهِ	القَضِيَّةُ	

۱۳۵. ن. که بیانیه گام دوم.

۱۳۶. ج ۲، ص ۱۹۶.

۱۳۷. ج ۵، ص ۸۸.

۱۳۸. ص ۳۵۳.

۱۳۹. ج ۱۲، ص ۷.

۱۴۰. ج ۱۵، ص ۲۸۱.

فَلَا تَهِنُوا	يَفِي	إِسْتَوْتَقَ	إِسْتَحْلَفَ	
تحف العقول: حُطِبَتْهُ ﷺ حِينَ قَالَ لَهُ مُعَاوِيَةَ بَعْدَ الصَّلْحِ: أَذْكَرَ فَضَلْنَا ^{١٤١}				ابواب حدیثی مرتبط
بحار الانوار: بَابُ كَيْفِيَّةِ مُصَالِحَةِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ صَلَوَاتِ اللَّهِ عَلَيْهِمَا مُعَاوِيَةَ وَ مَا جَرَى بَيْنَهُمَا قَبْلَ ذَلِكَ ^{١٤٢}				
رياض الابرار فى مناقب الائمة الاطهار ﷺ: عَلَّةٌ مُصَالِحَةِ الْحَسَنِ ﷺ مُعَاوِيَةَ ^{١٤٣}				
مكاتب الرسول ﷺ: كِتَابُهُ فِي الْمُعَاهَدَةِ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْيَهُودِ ^{١٤٤}				

٢٢. مستضعف - مستضعفان^{١٤٥}

گروه مستضعفان همواره بر اثر تکبر و زیاده‌خواهی عدّه‌ای خودخواه پدید می‌آید. در آموزه‌های دینی، حمایت از مستضعفان وظیفه همه مسلمانان دانسته شده است. در روایتی از رسول خدا ﷺ آمده:

أَلَا أُخِرُّكُمْ عَنْ مُلُوكِ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟ كُلُّ ضَعِيفٍ مُسْتَضْعَفٍ^{١٤٦}

آیا شما را از شاهان بهشتیان خبر ندهم؟ هر ناتوان مستضعفی پادشاه اهل بهشت است.

تعدادی از کلیدواژه‌ها و ابواب مرتبط با این موضوع، چنین است:

الْفَقْرُ	الْفَقْرَا	الْفَقِيرُ	الْفَقْرُ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
المُسْتَضْعَفُ	العَاجِزُ	الضَّعِيفُ	المُسْتَضْعَفُ	
طَبَقَةُ السُّفْلَى	المُضْطَّرُّ	المُسْتَدِلُّ	طَبَقَةُ السُّفْلَى	
العَجْزُ	الجوع	القَلِيلُ	العَجْزُ	

١٤١. ص ٣٣٢.

١٤٢. ج ٤٤، ص ٣٣.

١٤٣. ج ١، ص ١١٩.

١٤٤. ج ١، ص ٢٥٩.

١٤٥. به‌عنوان موضوع اقتصادی هم قابل بررسی است.

١٤٦. شرح نهج البلاغة، ج ٢، ص ١٨٣.

المسكين	المحتاج	الفاقة	التكدى
المقل	المنع	منع مؤمناً	الاحتقار
القتر		قتّر عليه الرزق	
صحيفه سجّاديه: من دُعَائِهِ عَلَيْهِ إِذَا قُتِرَ عَلَيْهِ الرِّزْقُ ^{١٤٧٦}			
الكافى: بابُ المُسْتَضْعَفِ ^{١٤٨} وَ بابُ فَضْلِ فَقَرَاءِ المُسْلِمِينَ ^{١٤٩} وَ بابُ مَنْ مَنَعَ مُؤْمِنًا شَيْئًا مِنْ عِنْدِهِ أَوْ مِنْ عِنْدِ غَيْرِهِ ^{١٥٠}			
ثواب الاعمال و عقاب الاعمال: ثوابُ كِتْمَانِ الفَقْرِ ^{١٥١}			
الجعفریات: بابُ فَضْلِ الفَقْرِ ^{١٥٢} وَ بابُ التَّعْوِيزِ مِنَ الفَقْرِ وَ السُّقْمِ ^{١٥٣}			
وسائل الشيعة: بابُ تَحْرِيمِ إِذْلالِ المُؤْمِنِ وَ احتِقارِهِ ^{١٥٤} وَ بابُ كَرَاهَةِ التَّعَرُّضِ لِلذُّلِّ ^{١٥٥}			

ابواب حدیثی مرتبط

۲۳. مغرض - مغرضانه

مقام معظم رهبری (حفظه الله) یکی از برنامه‌های همیشگی دشمن را مایوس‌سازی مردم و حتی مسؤولان و مدیران از آینده دانسته و ابزار اصلی آنان را خبرهای دروغ، تحلیل‌های مغرضانه، وارونه نشان‌دادن واقعیت، پنهان کردن جلوه‌های امیدبخش، بزرگ کردن عیوب کوچک و کوچک نشان‌دادن یا انکار محسنات بزرگ دانسته‌اند. برخی از کلیدواژه‌ها و ابواب مرتبط با این موضوع چنین است:

فَسَادُ النِّيَّةِ	سوء النية	سوء المقصد	سوء العزم
المُتَمِّمُ فِي النِّصِيحَةِ	العداوة	خُبثُ الطَّوِيَّةِ	خُبثُ السَّرِيرَةِ
الخبيث البغض			

کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی

- ۱۴۷. ص ۱۳۶.
- ۱۴۸. ج ۲، ص ۴۰۴.
- ۱۴۹. ج ۲، ص ۲۶۰.
- ۱۵۰. ج ۲، ص ۳۶۷.
- ۱۵۱. ص ۱۸۳.
- ۱۵۲. ص ۱۵۵.
- ۱۵۳. ص ۲۱۹.
- ۱۵۴. ج ۱۲، ص ۲۶۹.
- ۱۵۵. ج ۱۶، ص ۱۵۷.

بصائر الدرجات: باب في الآئمة انهم يعرفون من يدخل عليهم بالخير والشر والحب والبغض ^{١٥٦}	ابواب حدیثی مرتبط
تصنيف غرر الحكم: سوء النية و آثارها ^{١٥٧}	
بحار الانوار: انهم عليهم السلام الشجرة الطيبة في القرآن و أعداءهم الشجرة الخبيثة ^{١٥٨}	

٢٤. مقام - ریاست - مسؤول - مسؤول حکومتی - کارگزار -

کارگزاران - دست اندر کاران

یکی از اصلی ترین لغزشگاه های مدیران و کارگزاران حکومت، وسوسه پُست است. رهبر معظم انقلاب اسلامی همواره مسؤولان را نسبت به این خطر بزرگ توجه داده است. در بیان بیانیه گام دوم آمده:

وسوسه مال و مقام و ریاست، حتی در علوی ترین حکومت تاریخ یعنی حکومت خود حضرت امیر المؤمنین علیه السلام کسانی را لغزاند؛ پس خطر بُروز این تهدید در جمهوری اسلامی هم که روزی مدیران و مسؤولانش مسابقه زهد انقلابی و ساده زیستی می دادند، هرگز بعید نبوده و نیست؛ و این ایجاب می کند که دستگاهی کارآمد با نگاهی تیزبین و رفتاری قاطع در قوای سه گانه حضور دائم داشته باشد و به معنای واقعی با فساد مبارزه کند، به ویژه در درون دستگاه های حکومتی.

مهم ترین کلیدواژه ها و ابواب مرتبط با این موضوع عبارت است از:

المنزلة	المكانة	الشان	الجاه	کلیدواژه های قرآنی - حدیثی
الملک	خَطراً	الرفعة	الدرجة	
الراع	الشیخ	الکبیر	السائس	
الإمام	السائق	الحاکم	الحکم	
الولاية	الریاسة	الرأید	القائد	
العَمال	السُّلطان	الوَلایة	الوالی	
یَتَصَدَّى	الجباة	القضاة	الوزراء	

١٥٦. ج ١، ص ٢٨٩.

١٥٧. ص ٩٢.

١٥٨. ج ٢٤، ص ١٣٦.

الكافي: بابُ طَلَبِ الرِّئَاسَةِ ^{١٥٩} وَ بابُ عَمَلِ السُّلْطَانِ وَ جَوَائِزِهِمْ ^{١٦٠}	
ثواب الاعمال و عقاب الاعمال: عقابُ العُلَمَاءِ الفَجْرَةِ وَ القُرَّاءِ الفَسَقَةِ وَ الجَبَابِرَةِ الظَّلْمَةِ وَ الوُزَرَاءِ الخَوَنَةِ وَ العُرَفَاءِ الكَذِبَةِ وَ النَّاكِثِينَ ^{١٦١} وَ عِقَابُ مَنْ وَلِيَ شَيْئًا مِنْ أُمُورِ المُسْلِمِينَ فَضِيَعَهُمْ ^{١٦٢}	
نهج البلاغه: وَ مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي صِفَةِ مَنْ يَتَّصِدِّي لِلْحُكْمِ بَيْنَ الْأُمَّةِ وَ لَيْسَ لِذَلِكَ بِأَهْلٍ ^{١٦٣} وَ مِنْ كِتَابٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى بَعْضِ عُمَالِهِ ^{١٦٤}	ابواب حدیثی مرتبط
بحار الانوار: أَلْوَسِيلُهُ وَ مَا يَظْهَرُ مِنْ مَنزَلَةِ النَّبِيِّ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي الْقِيَامَةِ ^{١٦٥} وَ بابُ أَحْكَامِ الْوَلَاةِ وَ الْقُضَاةِ وَ آدَابِهِمْ ^{١٦٦}	
وسائل الشيعة: بابُ اسْتِحْبَابِ خِدْمَةِ المُسْلِمِينَ وَ مَعُونَتِهِمْ بِالْجَاهِ وَ غَيْرِهِ ^{١٦٧}	
مكاتيب الائمة عَلَيْهِ السَّلَامُ: فَأَمَّا حَقُّ سَائِسِكَ بِالسُّلْطَانِ ^{١٦٨}	

٢٥. نهضت

در آموزه‌های دینی، نهضت به معنای جهاد و قیام در راستای تعالی و پیشرفت جامعه به کار رفته است. مقام معظم رهبری نیز از این واژه در همین معنا استفاده کرده است. در ابتدای بیانیه گام دوم آمده:

١٥٩. ج ٢، ص ٢٩٧.

١٦٠. ج ٥، ص ١٠٥.

١٦١. ص ٢٥٣.

١٦٢. ص ٢٦٠.

١٦٣. ص ٥٩.

١٦٤. نامه ١٩.

١٦٥. ج ٧، ص ٣٣٦.

١٦٦. ج ٧، ص ٣٢٦.

١٦٧. ج ١٦، ص ٣٨٠.

١٦٨. ج ٣، ص ٢٠١.

آن روز که جهان، میان شرق و غرب مادی تقسیم شده بود و کسی گمان یک نهضت بزرگ دینی را نمی‌برد، انقلاب اسلامی ایران، با قدرت و شکوه پا به میدان نهاد؛ چهارچوب‌ها را شکست؛ کهنگی کلیشه‌ها را به رخ دنیا کشید؛ دین و دنیا را در کنار هم مطرح کرد و آغاز عصر جدیدی را اعلام نمود.

النّهضة	القیام	الجهد	المُشاقّة
الحرب	القتال	المنازعة	الثورة
الإنبيات			
الكافي: بابُ فضلِ الجهاد ^{۱۶۹} و بابُ وُجوه الجهاد ^{۱۷۰}			
فقه القرآن: بابُ حُكمٍ من لیسَ لَهُ نَهضةٌ إِلَى الجهاد ^{۱۷۱}			
عوامل العلوم: بابُ عَزَمِهِ عَلَى الثَّورَةِ صِدِّ الطُّغَيانِ الْأُمَوِيِّ ^{۱۷۲}			
ابواب حدیثی مرتبط			
الحياة: فصل بیست و پنجم: کتاب نهضت و پیروزی و انقلاب و دگرگونی ^{۱۷۳}			

نتیجه

بیانیه گام دوم انقلاب از اسناد بنیادی و بالادستی نظام جمهوری اسلامی است که هم به تاریخ گذشته نظام اسلامی پرداخته، هم پیشرفت‌های کنونی را اشاره کرده و هم چشم‌انداز آینده انقلاب و راه‌کارهای رسیدن به آن را به‌خوبی تبیین نموده است. این بیانیه دارای جامعیت نسبی، همه موضوعات اساسی پیش روی نظام اسلامی را مطرح کرده است. از بررسی تطبیقی بیانیه با آموزه‌های دینی، روشن می‌شود که مباحث و موضوعات مطرح‌شده در آن ریشه در گزاره‌های دینی دارد. از این رو پس از استخراج واژگان کلیدی بیانیه، می‌توان آن را با واژگان به‌کاررفته در قرآن و حدیث، تطبیق داده و از آن برای یافتن راه‌کار دینی و رسیدن به الگوی اسلامی پیشرفت بهره برد. این پژوهش

۱۶۹. ج ۵، ص ۲.

۱۷۰. ج ۵، ص ۹.

۱۷۱. ج ۱، ص ۳۳۴.

۱۷۲. ج ۱۹، ص ۳۵۷.

۱۷۳. ج ۲، ص ۱۷۲.

نشان می‌دهد که موضوع سیاست از مباحث مهم در این بیانیه بوده و از منظر آموزه‌های دینی نیز مرزی میان دین و سیاست وجود ندارد؛ بلکه یکی از اهداف تشکیل حکومت اسلامی، مدیریت سیاسی جامعه است. از این رو با گردآوری جامع ریزموضوعات حوزه سیاست در آموزه‌های دینی، می‌توان زمینه رسیدن به الگوی سیاست اسلامی را فراهم کرد.

کتابنامه

۱. قرآن کریم.
۲. الصّحيفة السّجّادية، امام علی بن الحسین علیه السلام، قم، نشر الهادی علیه السلام، اول، ۱۳۷۶ش.
۳. ارشاد القلوب، حسن بن محمد دیلمی، قم، دار الشّریف الرّضی، اول، ۱۴۱۲ق.
۴. الامالی، محمد بن حسن طوسی (شیخ طوسی)، تحقیق مؤسسه بعثت، قم، دار الثقافة، اول، ۱۴۱۴ق.
۵. الامالی، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، تهران، کتابچی، ششم، ۱۳۷۶ش.
۶. انسان ۲۵۰ ساله، سید علی خامنه‌ای، گرد آوری و تنظیم مرکز صهبا، تهران، منصوری، دوازدهم، ۱۳۹۱ش.
۷. بحار الانوار، محمدباقر بن محمدتقی مجلسی، بیروت، دار احیاء التّراث العربی، دوم، ۱۴۰۳ق.
۸. البداية و النّهاية، اسماعیل بن عمر ابن کثیر، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۷ق.
۹. بشارة المصطفی لشبعة المرطی، عمادالدین ابی جعفر محمد بن ابی القاسم طبری آملی، نجف، المكتبة الحیدریة، دوم، ۱۳۸۳ق.
۱۰. بصائر التّرجات فی فضائل آل محمد علیهم السلام، محمد بن حسن صفّار، تحقیق کوجه باغی و محسن بن عباس علی. قم، کتابخانه آیت الله مرعشی، دوم، ۱۴۰۴ق.
۱۱. تاریخ اسلام، شمس الدّین محمد بن احمد ذهبی، تحقیق عمر عبدالسلام تدمری. بیروت، دارالکتاب العربی، دوم، ۱۹۹۳م.
۱۲. تحف العقول، ابن شعبه حرّانی، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرّسین، دوم، ۱۳۶۳ش.
۱۳. تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، قم، بوستان کتاب، اول، ۱۳۶۶ش.
۱۴. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، قم، دار الشّریف الرّضی، دوم، ۱۴۰۶ق.
۱۵. جامع احادیث الشّیعه، سید حسین طباطبایی بروجردی، تحقیق گروهی از محقّقان، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، اول، ۱۳۸۶ش.
۱۶. جامع الاخبار، محمد بن محمد شعیری، نجف، المطبعة الحیدریة، اول.
۱۷. الجعفریّات (الاشعنیّات)، محمد بن محمد بن اشعث، تهران، مکتبه النینوی الحیدیّة، اول.
۱۸. الجمل و النّصرة لسید العترة فی حرب البصرة، محمد بن محمد بن نعمان مفید، تحقیق علی میرشریفی، قم، کنگره شیخ مفید، اول، ۱۴۱۳ق.

۱۹. الحیاة، محمدرضا و محمد و علی حکیمی، ترجمه احمد آرام، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، اول، ۱۳۸۰ش.
۲۰. الخصال، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، اول، ۱۳۶۲ش.
۲۱. خصائص الائمة عليه السلام، محمد بن حسین سید رضی، تحقیق محمدهادی امینی، مشهد، آستان قدس رضوی، اول، ۱۴۰۶ق.
۲۲. دعائم الاسلام، نعمان بن محمد مغربی، تحقیق آصف فیضی، قم، مؤسسه آل البيت عليه السلام، دوم، ۱۳۸۵ق.
۲۳. روضة الواعظین و بصیرة المتعظین، محمد بن احمد فتال نیشابوری، قم، نشر رضی، اول، ۱۳۷۵ش.
۲۴. ریاض الابرار فی مناقب الائمة الاطهار عليه السلام، نعمت الله بن عبدالله جزایری، بیروت، مؤسسه التاریخ العربی، اول، ۱۴۲۷ق.
۲۵. شرح الکافی، محمدصالح بن احمد مازندرانی، تحقیق ابوالحسن شعرانی، تهران، المكتبة الاسلامية، اول، ۱۳۸۲ق.
۲۶. الطبقات الكبرى، محمد بن سعد، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، بیروت، دارالکتب العلمیة، اول، ۱۹۹۰م.
۲۷. علل الشرایع، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، قم، اندیشه هادی، اول، ۱۳۹۱ش.
۲۸. عوالم العلوم و المعارف و الاحوال، عبدالله بن نورالله بحرانی، تحقیق محمدباقر موحد ابطحی، قم، مؤسسه الامام المهدي عليه السلام، دوم، ۱۳۸۲ش.
۲۹. عیون الحکم و المواعظ، علی بن محمد لیثی واسطی، قم، دارالحديث، اول، ۱۳۷۶ش.
۳۰. غرر الحکم و درر الکلم، عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، تحقیق محمد بن حسین آقاجمال خوانساری و جلال الدین محدث ارموی، تهران، دانشگاه تهران، چهارم، ۱۳۶۶ش.
۳۱. الفصول المهمة فی معرفة الائمة عليه السلام، علی بن محمد ابن صباح مالکی، تحقیق سامی الغریب، قم، دارالحديث، اول، ۱۴۲۲ق.
۳۲. فقه القرآن، سعید بن هبة الله قطب‌الذین راوندی، تحقیق سید احمد حسینی و محمود مرعشی، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی، دوم، ۱۴۰۵ق.
۳۳. قصص الانبیاء، سعید بن هبة الله قطب‌الذین راوندی، تحقیق غلامرضا عرفانیان، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، اول، ۱۴۰۹ق.
۳۴. القواعد الفقهیة، سید روح‌الله موسوی خمینی رحمته الله، قم، اسماعیلیان.
۳۵. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، تحقیق علی اکبر غفاری. تهران، دارالکتب الاسلامیة، چهارم، ۱۴۰۷ق.
۳۶. کتاب من لا یحضره الفقیه، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، دوم، ۱۴۱۳ق.

۳۷. لغت‌نامه دهخدا، علی‌اکبر دهخدا، تهران، مؤسسه لغت‌نامه دهخدا، ۱۳۶۴ش.
۳۸. مثیر الاحزان، جعفر بن محمد ابن نما حلی، تحقیق مدرسه امام مهدی علیه السلام، قم، مدرسه امام مهدی علیه السلام، سوم، ۱۴۰۶ق.
۳۹. المحاسن، احمد بن محمد بن خالد برقی، تحقیق سید جلال‌الدین حسینی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، دوم، ۱۳۷۰ش.
۴۰. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، حسین بن محمدتقی نوری، تحقیق مؤسسه آل‌البتی علیهم السلام، قم، مؤسسه آل‌البتی علیهم السلام، اول، ۱۴۰۸ق.
۴۱. مشکاة الانوار فی غرر الاخبار، علی بن حسن طبرسی، نجف، المكتبة الحیدریة، دوم، ۱۳۸۵ق.
۴۲. مصادقة الاخوان، محمد بن علی ابن بابویه، قم، نشر کرمانی، اول، ۱۴۰۲ق.
۴۳. مصباح الشریعة، بیروت، اعلمی، اول، ۱۴۰۰ق.
۴۴. معانی الاخبار، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق علی‌اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، اول، ۱۴۰۳ش.
۴۵. المغازی، محمد بن عمر واقدی، تحقیق مارسلدن جونس، بیروت، اعلمی، سوم، ۱۹۸۹م.
۴۶. المقنعة، محمد بن محمد بن نعمان مفید، قم، کنگره شیخ مفید، اول، ۱۴۱۳ق.
۴۷. مکارم الاخلاق، حسن بن فضل طبرسی، قم، دارالشریف الرضی، چهارم، ۱۳۷۰ش.
۴۸. مکاتیب الأئمة علیهم السلام، علی احمدی میانجی، تحقیق مجتبی فرجی، قم، دارالحدیث، اول، ۱۴۲۶ق.
۴۹. مکاتیب الرسول صلی الله علیه و آله، احمدی میانجی، علی، قم: دار الحدیث، اول: ۱۴۱۹ق.
۵۰. المناقب، محمد بن علی علوی، تحقیق سید حسین موسوی بروجردی، قم، دلیل ما، اول، ۱۴۲۸ق.
۵۱. منیة المرید، زین‌الدین بن علی عاملی (شهید ثانی)، تحقیق رضا مختاری، قم، بوستان کتاب، اول، ۱۴۰۹ق.
۵۲. نهج البلاغة، محمد بن حسین سید رضی، تحقیق صبحی صالح و فیض الاسلام. قم، نشر هجرت، اول، ۱۴۱۴ق.
۵۳. الوافی، محمد محسن فیض کاشانی، اصفهان، کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام، اول، ۱۴۰۶ق.
۵۴. وسائل الشیعة، محمد بن حسن (شیخ حرّ عاملی)، قم، مؤسسه آل‌البتی علیهم السلام، اول، ۱۴۰۹ق.
۵۵. وقعة صفین، نصر بن مزاحم، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی، دوم، ۱۴۰۴ق.
۵۶. کتاب نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، دبیرخانه نشست اندیشه‌های راهبردی، دی‌ماه ۱۳۸۹ش.
۵۷. مقاله جایگاه قانون و قانونگرایی در قرآن، رضا حق‌پناه، مجله اندیشه حوزه، سال چهارم، ش ۱۴، پاییز ۱۳۷۷.